

נפשי תקשיב שירי

נפשי תקשיב שירי, שירים מאת הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק,
המבזן לחקר משנת הראי"ה וירעותי הוצאה לאור ע"י ישיבת רמת גן, תשנ"ח

העיסוק בתורתו ובאישיותו של מרן הראי"ה זצ"ל, כבר שנים מרובות איננו נחלתם של יחידים, וככל ששנת פטירתו מתרחקת מאתנו נדמה שהעיסוק במשנתו של הרב, כמו גם באישיותו, הולך ומתרבה. לא היה אפוא מקום להתפלא לו היו כל שירי הרב רואים אור, בין שאר הספרים הרבים העוסקים בתורתו של הרב או באישיותו היוצאים לאור כמעט מדי שנה. לכך היה אפשר לצפות מן הספר, או ליתר דיוק: הספרון, שלפנינו. אך עיון קל בספרון, מגלה במהירות לכל הרגיל במשנתו של הרב, ובפרט בשיריו, כי שירים רבים של הרב, ודוקא מהמפורסמים שבהם, נעדרים מקובץ שירים זה. מתבקשת אפוא השאלה מה צורך ראו עורכי הספר בהוצאה לאור של קובץ חלקי של שירים, בפרט כאשר קבצים מעין אלו כבר קיימים? לבד משאלה זו, יש מקום לתת את הדעת על עוד שני מאפיינים של הקובץ שלפנינו. נייחד אפוא את כתיבתנו לשלושה נושאים: הליקוט, הניקוד והכיתור.

הליקוט כיצד? "השירים שבספר לוקטו מכתבי יד, וכן מ'אורות הראיה', 'שירת הרב' ו'תוספות תשובה'". כך כותבים העורכים במבואם הקצר לספר.

מבין שלושת הקבצים המוזכרים כאן, המפורסם הוא ספר 'אורות הראיה' שהוציא לאור בנו של הרב, מרן הרצי"ה זצ"ל בשנת תש"ל, שבחלקו הגדול הינו אוסף שירים. לא ספר שירים ככל שאר ספרי השירה, רצה הרצי"ה להוציא לאור מכתביו של אביו, כי אם, בהתאם לכותרת המשנה שנתן לאותו הספר: "פרקים אישיים - כלל-ישראלים". וביתר פירוט ביאר את הדברים במבואו הקצר שנקרא בשם "למראה האורות": "...מופיעים בזה, ברוך ד', 'אורות הראיה'... [אשר] בעניינם האישי, בגילויים את מהלך ההארה האישית הכלל-ישראלית בהשתלשלות הדרגותיה, הלא הינם במידתם המסוימת בבחינת שימושה של תורה שהוא גדול יותר מלימודה". וזאת לאחר שהדגיש בשורות שקדמו לכך, שהוצאת ספר זה באה רק אחר ספרי "התשובות בהלכה למעשה" של הרב, וכפי שאמרנו: לא ספר שירה ככל השירים. שלושה מן השירים שבספרון לוקטו מתוך "תוספות תשובה", שהוא לקט מאמרים קצרים

ושירים בענייני תשובה, שצורפו לספרו הידוע של הרב 'אורות התשובה' במהדורתו המנוקדת שיצאה לאור ע"י ישיבת ההסדר 'אור עציון' (במהדורת 'אורות התשובה' של מוסד הרב קוק לא נכללו פרקים אלו).

ארבעה שירים נוספים נלקחו מתוך מאמרו של פרופ' א"מ הברמן 'שירת הרב', שהתפרסם בכרך י"ז של כתב-העת 'סיני', שיצא לאור בשנת העשור לפטירתו של הרב והוקדש כולו לזכרו. מאמר זה כולל דברי הקדמה קצרים של פרופ' הברמן אודות שירתו של הרב ככלל, ולאחריהם נלקטו שבעה עשר שירים מכתב ידו של הרב (אחדים מהם נדפסו אחר כך בתוך ספר 'אורות הראיה' שנתפרסם מאוחר יותר).

כאן המקום להסב את תשומת ליבם של עורכי הספר לכך, שבכרך י"ח של 'סיני' (עמ' עב) נדפסה שורת תיקונים קצרה לשירים שנדפסו במאמרו של פרופ' הברמן, שכמדומה נעלמה מידיעתם, וגרמה לטעויות אחדות בשירים כפי שנדפסו בספר. החמורה שבהן, כמדומה, היא בשיר שתחת הכותרת "דרור" (המופיע בעמ' 65). המילים המסיימות את השיר הינן:

"לא אאסר בכבלים, אלם בסדים, עבד ד' אני ולא עבד לעבדים".

במאמר 'שירת הרב' נוקדו המילים המודגשות כך: 'אֹלָם בְּסָדִים'. כמובן שלצורה זו אין כל משמעות. בספרנו ניסו לתקן את הדבר, וניקדו כך: 'אֹלָם בְּסָדִים', כאשר המילה 'אלם' משמשת, כנראה, במשמעות של אילמות, שתיקה, והמשפט כולו מתפרש כך: "לא אאסר בכבלים, וגם לא אהיה אילם ע"י הגבלתי בסדים (רבים של סד, מכשיר עינויים)" - צירוף מקרים קשה למדי. עיון בלוח התיקונים יבהיר את הדברים: במקום האות ל' במילה "אולם" צריכה היתה להיות האות ש', ודברי הרב נמצאים מחוורים כשמלה:

"לא אֶאָסֵר בְּכַבְלִים, [וגם לא] אוֹשֵׁם בְּסָדִים".

(אמנם בלוח התיקונים שם נוקדה האות ש' בצידה הימני, אך זאת יש לתלות, כל הנראה, בטעות הדפוס).

גם בשיר אחר ("ים הדעת הומה", עמ' 24), נדפסו בספרנו החרוזים בבית הראשון כפי שנדפסו בתחילה, שלא עפ"י לוח התיקונים:

"ראשון משכני בחבלו, אל משכנות דבירו, ומתוך מיתרי נבלו, נפשי תקשיב שירו".

צורת חריזה זו עושה רושם כאילו כל שורות השיר עתידות להסתיים בסיומת א'... (כפי שמופיע לעיתים בפיוטים שבסליחות), בעוד שבשלושת בתיו הנותרים של השיר, החריזה היא לסירוגין. על פי לוח התיקונים מתיישב דבר זה אל נכון. בהעתקה הראשונה של השיר נשמטה האות י' פעמיים, בחרוז הראשון ובחרוז השלישי, ובכתב היד היה כתוב, ככל הנראה: "בחבליו", "נבליו", דבר שמסתדר עם צורת השיר כולו.

מקור נוסף היה להם, לעורכים, ממנו לקטו את השירים לתוך הקובץ: כתבי יד. לא ביארו העורכים מה עניינם של כתבי יד אלו, ומאלו מוסדות או אספנים פרטיים קיבלום, וחבל. חיסרון זה פוגע במדעיותה של הוצאת הספר. בעתיד יקשה על החוקרים שירצו בכך, להתחקות

אחר כתבי היד. בשני שירים ("צבת אש לוחט", עמ' 66; "ומעיינותיי מתגברים", עמ' 69), הגם שנדפסו כבר בהוצאות קודמות, יש שוני במילים אחדות בנדפס בספרנו, מה שמעיד, ככל הנראה, שאף כתבי היד של שירים אלו מצויים היו בידי עורכי הספר. גם על כך לא מצאו לנכון העורכים להסב את תשומת לב הקוראים.

אחר סקירת המקורות מהם נלקטו השירים, דומה כי ניתן לחזור אל השאלה בה פתחנו: מה המקום לקובץ נוסף, חלקי, של שירי הראייה? תשובה על כך נותנים העורכים במבואם לספר: "מתוך השירים שבידינו ליקטנו בעיקר את השירים הנושאים אופי אישי". ואכן, מעבר קל על פני השירים שבספר, מראה כי כמעט כולם כתובים בגוף ראשון - הרב מדבר על עצמו, על נפשו ורוחו. עובדה זו מזכירה בודאי לכל חובבי משנתו של הראייה, כי אך חדשים אחדים קודם להוצאת ספרנו יצא לאור על ידי אותה ההוצאה שע"י ישיבת ההסדר ברמת גן ספרון בשם "חדריו" - פרקים אישיים, שהוא למעשה ליקוט של פסקאות ופרקים מתוך כתביו המרובים של הראייה, שבדפוס ושכתב יד, בהם מדבר הרב על עצמו בפרוזה. הרי לנו אפוא, עם הוצאת קובץ השירים שלפנינו, מעין "חדריו" שבשירת הרב.

כהערת אגב ניתן לומר, כי עיסוק זה בענייני האישיים של הרב אופייני לגל הפוקד בשנים האחרונות את ישיבות ההסדר, של הטיית הכף בלימודי האמונה והמחשבה, מעיסוק בעניינים כלליים - בהם עוסקת רוב משנתו של הראייה - לעיסוק בעניינים אישיים. ייתכן שזאת בהשפעתה של שאיפת "המימוש העצמי" השלטת כיום בעולם המערבי.

מדויקות הן אפוא מילות השער של הספר: "נפשי תקשיב שירו" - שירים, דווקא שירים ולא קטעי פרוזה, וגם לא: "ספר שירי הראייה". מלאכה זו השאירו עורכי הספר, לפחות לעת עתה, ליוזמתם של אחרים, אם כי יש לציין שבמידה מסוימת הקלו על מלאכת הבאים אחריהם, בייחוד בכל הקשור בפרסום השירים מכתבי היד.

מלבד החוט החורז את כל השירים, לו הקדשנו שורות אחדות, סודרו השירים גם לפי נושאים. הספר מחולק לשבעה חלקים, כאשר לכל קבוצת שירים ניתנה כותרת, לרוב כותרתו של אחד השירים שבתוך הקבוצה, ולא דוקא הראשון שבהם. חלוקה זו אינה ברורה דיה (מלבד הקבוצה החמישית, לה ניתנה הכותרת "שערי התשובה", וכלולים בה ארבע שירים העוסקים בענייני תשובה). גם קביעת הסדר של הקבוצות, הקדמתה של האחת לחברתה, אינה ברורה. חבל שהעורכים לא מצאו לנכון לשתף אותנו, ולו במילים קצרות כדרכם, בשיקוליהם בסידור זה, על מנת שהדברים לא יהיו כנתונים מפי הגבורה.

הניקוד כיצד? "השירים שבספר נוקדו ופוסקו על ידינו מחדש" - כך כותבים העורכים במבואם הקצר. מה עניינה של אמירה זו? ממה נפשך: באשר לשירים שנלקטו מתוך כתבי היד - הרי אלו היו צריכים ניקוד לראשונה, שכן הרב לא נהג לנקד את שיריו, לפי עדותם של הרצי"ה ופרופ' הברמן אודות השירים שהוציאו לאור, ויש להניח שגם השירים שנלקחו

מתוך כתבי היד נמצאו באותו אופן (סיוע לדבר נמצא בצידה האחורי של כריכת הספר, בה צולם אחד השירים שבספר בכתב ידו של הרב, וגם הוא איננו מנוקד). ובאשר לשירים שנלקטו מתוך המקורות הנדפסים - הרי אלו מנוקדים כבר, ומה היה צורך לנקדם מחדש? נדמה שעיקרו של הניקוד המחודש בו לתת אופי יותר מודרני לשירים. בהוצאות הקודמות נוקדו השירים בסגנון תנ"כי, שאופייני היה למשורריה של שפתנו בעת תחייתה. לסגנון זה משתייכת, על פי רוב, גם כתיבתו של הרב, ולכן טבעי היה שכך ינוקדו גם שיריו. מנקדי השירים שבספרנו בחרו להימנע מסגנון זה, או, למעשה, לוותר על אותנטיות, על מנת לשוות לשיריו של הרב אופי עדכני יותר.

ממאפייניו של סגנון הניקוד שנבחר על ידי עורכי הספר, הם: הדגשתן של אותיות בגי'ד כפ"ת בראש מלה אחר מילים שמסתיימות באחת מאותיות אהו"י, דבר שלא היה בהוצאות הקודמות, בהתאם לנהוג בתנ"ך; ניקוד האות ה' בחטף תחת ניקודה בשווא, כגון נְהַדְרָה בספרנו, לעומת נְהַדְרָה בהוצאה הקודמת; וכן סיומות של מילים בתבניתן הרגילה גם בסופי משפטים, כגון בשירו הידוע של הרב "צפייה" (שהתפרסם בניקודו עוד בחייו): "והמאמרים בְּחֹבְרֶת / יהיו לספרים, והספרים בכל קֶרֶת / יהיו נפזרים" לעומת הניקוד "חֹבְרֶת, וְקֶרֶת" שהועדף בהוצאה הראשונה. או, באותו השיר: "והמעיינות יתְגַבְּרוּ / ותרבה הדעת", לעומת "יתְגַבְּרוּ" בהוצאה הראשונה.

מלבד זאת, יש להעיר כי במקרים אחדים קביעתו של המנקד משמעותית היא לגבי משמעותו של השיר, וניתן לחלוק עליה. לדוגמא, בשיר שניתנה לו הכותרת "כינור" (עמ' 52), כותב הרב:

"עוד שבר אני רואה, תקוה זורחת מפאת קדים".

כיצד יש לנקד את השי שבמילה "שבר", כשי ימנית, כביכול אומר הרב: בעודי רואה את המשבר, כבר מופיעה התקוה לתיקונו; או שמא כשי שמאלית, כאשר המילה "שבר" היא במשמעות של תקוה, ושני חלקי המשפט כופלים את אותו הרעיון במילים שונות? מנקד השיר העדיף את האפשרות האחרונה, אך מי ערב לכך כי אכן זוהי כוונת הרב? במקרים כגון אלה ראוי היה להציב את שתי האפשרויות בפני הקורא, כאשר האפשרות המועדפת על ידי המנקד תודפס בתוך השיר, אך בהערת שוליים או במילואים בסוף הספר תוצב גם האפשרות השניה.

בשיר אחר ("צבת אש לוחט", עמ' 66) בחר המנקד בצורת הניקוד שהופיעה בהוצאה הראשונה, בתוך "שירת הרב":

"ועל הגבעה שם חָרַשׁ צייד אדוני".

אך בלוח התיקונים למאמר זה (שכפי שצינו לא היה, ככל הנראה, בפני עורכי הספר) תוקן הניקוד ל: "חָרַשׁ". גם כאן יש לדון איזו משתי צורות הניקוד תואמת יותר את משמעותו של השיר.

לשבחו של הניקוד בהוצאתנו יש לומר, כי מנוקה הוא משגיאות שהיו בהוצאות הקודמות של השירים, וגם ההגהה שנעשתה לפני ההדפסה היתה מדויקת, כך שלא עלו שגיאות חדשות.

הכיתור כיצד? במבואם לספר כותבים העורכים: "לשירים אשר לוקטו מכתבי היד הוספנו שמות הלקוחים מתוך מילות השיר". יש להוסיף: על פי רוב, שכן בשני שירים חרגו מכלל זה בצורה בולטת, ובצורות הפוכות: לשיר אחד נתנו כותרת שאין בה כלל ממילות השיר ("דרור", עמ' 65), ולשיר אחר נמנעו בכלל מלתת כותרת (עמ' 47). בשני המקרים קשה לחוות דעה חד-משמעית באשר להחלטתם, כיון שסוגיה זו של מתן הכותרת המתאימה לכל שיר - סוגיה קשה היא.

מהו תפקידה של כותרת השיר? פרופ' הברמן במאמרו "שירת הרב" נתן אף הוא כותרת לשירים, ובדרך פשוטה: מילות השיר הראשונות שימשו ככותרתו. באופן זה תפקידה של הכותרת מתמצה בערכה הסימוני-ביבליוגרפי: כך קל יהיה למצוא את השיר למי שיזדקק לכך. עורכי ספרנו לא בחרו בדרך זו, שכן נמנעו מלהשאיר את כותרות השירים שנתן פרופ' הברמן, באותם שירים המופיעים באסופתו, אף על פי שעשו כן לגבי כותרות השירים שנתן הרצי"ה ב'אורות הראיה'. יש להניח כי תפקיד כותרת השיר לדידם מהותי יותר, מעין מיצוי תוכנו בשתים-שלוש מילים. מלאכה קשה היא זו - עד כמה ניתן לכוון בדיוק לתוכנו של השיר במילים קצרות? על אף שנדמה כי לא בקלות ראש נתנו העורכים את כותרותיהם לשירים, מכל מקום ניתן להציע לאחדים מהם כותרות שאולי יש בהם מיצוי מלא יותר של התוכן, וזאת בלי להאריך יותר על המידה. כזה הוא לדוגמא השיר שניתנה לו הכותרת "כינורי" (עמ' 52):

את כינורי הנחתי, אכל לא שבתי,

עוד שבר אני רואה

תקוה זרחת מפאת קדים.

שוב עוד אשוב

לשירתי אשר עצרתי.

עיקרו של השיר אינו "הכינור-השירה", כי אם התקוה לשוב אליו-אליה. כותרת כגון: "אשוב לשירתי", או: "שיבה לכינורי", נדמה שהיתה מדויקת יותר במקרה זה. בדומה לכך ניתן להעיר גם לגבי השיר הנקרא "דלתי רוחי" (עמ' 46):

האם המסגרים,

שסגרו על ידם

דלתי רוחי,

לא העלו חלודה?

האוכל עוד לפתוח

את לבבי - פתוח לרוחה?״

האם נושא השיר הוא ״דלתי רוחי״ או שמא הרצון לפותחן? גם כאן מציאת כותרת לפי האפשרות האחרונה, היתה ככל הנראה מדויקת יותר. בחרנו בשני שירים קצרים, מפאת מיעוט המקום, להדגמת הקושי שבמתן הכותרות לשירים. בשירים ארוכים יותר קושי זה על פי רוב רק גדל. בין כך ובין כך, מלאכה זו, בדרך שהלכו בה העורכים, קשה לצאת בה מכלל ספק, והריהי כהילוך אמיץ על חבל דק, שיש מקום להעריכו.

מלבד שלושת הנושאים המרכזיים להם מצאנו לנכון להקדיש את כתיבתנו, העוסקים בתוכנו של הספר, ראוי לציין לשבח את מלאכת עשיית הספר מבחינה חיצונית, בטוב טעם וביופי עדין, המתאים לפנימיותו. עסקנו כאן בספרון שירים קטן, מתוך כתביו הגדולים של הראייה קוק. ראויים הם כל דבריו, גם אלה שהם לכאורה פחותי החשיבות, לתשומת לב מרובה. הפוך בם והפוך בם, דכולא בם.

